

Sylwester Fertacz, Maria W. Wanatowicz

Słowo wstępne

Wieki Stare i Nowe 4(9), 7-8

2012

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach
dozwolonego użytku.

Słowo wstępne

Teksty składające się na tom specjalny „Wieków Starych i Nowych” są rezultatem projektu koordynowanego przez Instytut Historii Uniwersytetu Śląskiego. Jego tematem są dzieje ludzi i elit zamieszkujących pogranicza w Europie Środkowo-Wschodniej, a przede wszystkim swoistość pograniczy ukazana na szerszym tle historycznym. Artykuły poświęcone epokom starszym opublikowane zostały w odrębnym tomie („Średniowiecze Polskie i Powszechné”. T. 3(7). Red. J. Sperka, B. Czwojdrak. Katowice 2011).

Zagadnienia rozpatrywane w prezentowanej publikacji koncentrują się wokół trzech głównych problemów badawczych:

1. Elity regionalne na Kresach Wschodnich dawnej Rzeczypospolitej przed I wojną światową — w czasie kształtowania się nowoczesnych ruchów narodowych i państw narodowych, a szczególnie zagadnienie zetknięcia się tzw. narodów historycznych z kształtującymi się nowymi grupami etnicznymi oraz kwestia konfliktów, jakie z tego powodu pojawiły się na dawnej wschodniej granicy Rzeczypospolitej.
2. Polityka narodowościowa na pograniczach dawnej monarchii naddunajskiej oraz jej następstwa dla dziejów Europy Środkowo-Wschodniej w dwudziestoleciu międzywojennym, w tym przede wszystkim niwelowanie lub utrzymywanie się nierozwiązanych konfliktów etnicznych i politycznych na pograniczach; szczególne miejsce w tych rozważaniach zajmował Śląsk, a zwłaszcza kwestia zdefiniowania na tym obszarze pojęcia elita regionalna.
3. Zaostrzenie się konfliktów narodowościowych na pograniczach przed II wojną światową i w jej trakcie oraz uczestnictwo w tych procesach elit regionalnych.

W prezentowanym tomie analiza historycznych wydarzeń zdeterminowana została więc pojęciem przestrzeni historycznej. Pogranicza definiowane były zgodnie jako obszary mniej lub bardziej odległe od centrów, a to z kolei wpływało na zachowania ludzi je zamieszkujących. Przestrzeń zawsze decydowała o dwutorowości dziania się historii. Regiony centralne konsolidowały wokół siebie tereny sąsiednie, starając się im nadać w miarę jednolitą strukturę polityczną, społeczną i kulturową.

Tak tworzyły się imperia, narody i państwa. Skłonność do ekspansji centrów przejawiała się często w chęci narzucania obszarom do nich przyległym wzorców, wyraźnego wyznaczenia granic, uzyskania jak najdalej posuniętej homogeniczności. Inną przestrzeń stanowiły odległe od centrum peryferia, w których po ukształtowaniu się granic nie tylko nie było jednorodności, lecz także chęć do ujednoczenia ze strony mieszkańców była niewielka. Pogranicza były zawsze mieszaniną różnych elementów kulturowych i wpływów cywilizacyjnych. Kategoria pograniczności oznaczała zaś peryferyjność, ale rozumianą nie jako coś negatywnego, lecz wręcz przeciwnie — traktowaną jako wartość sama w sobie. Brak wyodrębnionych granic dawał przecież możliwość łatwiejszego transferu kulturowego.

Czy pogranicza cechuje więc jakakolwiek spójność? Czy możemy o nich mówić jako o odrębnym fenomenie? A jeżeli tak, to co je spaja? Na tak postawione pytania najczęściej pada odpowiedź, że łącznikiem na pograniczu jest niedostrzegalna gołym okiem, ale silną mocą tradycji metafizyka tych przestrzeni spajająca ludzi je zamieszkujących. Siła pogranicza wynikała z siły duchowej, a nie z politycznej potęgi. A tymi, którzy świadomość odmienności pograniczy budowali, rozumieli metafizykę tych obszarów i ją pielęgnowali, byli ich mieszkańcy. O nich właśnie traktuje niniejsza publikacja.

Nie było naszym celem dążenie do syntezy. Wszak cechą konstytutywną pograniczności jest różnorodność. W trakcie lektury prezentowanych tekstów można jednak próbować zweryfikować tezę, że ludzie pogranicza cechują się specyficznym typem postrzegania świata. Jeżeli zostanie ona potwierdzona, można również cechy o tym świadczące próbować definiować i kategoryzować.

Powstanie najpierw państw narodowych w XIX wieku, a po I wojnie światowej dwóch strasznych totalitaryzmów dla pograniczy okazało się śmiertelnym zagrożeniem. Zarówno państwa narodowe w swej polityce wewnętrznej, jak i ekspansjonistyczne reżimy totalitarne z trudem znosiły heterogeniczność pograniczy. Warto spojrzeć na reakcję ludzi pogranicza na konfrontację z państwami dysponującymi nowoczesnymi środkami represji i przymusu. Ich doświadczenia, swoisty kapitał społeczny, mogą się okazać bezcenną spuścizną w czasie budowania wspólnej Europy opartej na gospodarczym, politycznym i społecznym kompromisie, przy jednoczesnym zachowaniu różnorodności kulturowej. W Europie obecnie w pewnym sensie wszyscy stajemy się ludźmi pogranicza, mimo że świadomość zachodzenia tego procesu być może nie towarzyszy każdemu mieszkańcowi kontynentu.

Niniejsza publikacja stanowi kolejny tom wydawnictwa ciągłego. Wymogi dostosowywania się do wytycznych ministerialnych oraz chęć uatrakcyjniania jego formuły wpłynęły na potrzebę zmian — także szaty graficznej. Mamy nadzieję, że wprowadzone nowe rozwiązania zyskają aprobatę Czytelników.